

שיתוף הקנין במשלוח מנות

שיעור זה קשור לכלל:
חלק הכלל בממון

תמצית השיעור: שני אמוראים היו מחליפים את סעודותיהם ובכך יצאו ידי חובת משלוח מנות. מחלוקת הראשונים בביאור דין זה מבררת את העומק שבמצות משלוח מנות, הנובע מן השותפות בין האנשים.

הצעת הסוגיא

בתוך הדיון במצות "משלוח מנות" וסעודת פורים מובא בגמרא (מגילה ז' ע"ב):

אביי בר אבין ורבי חנינא בר אבין מחלפי סעודתייהו להדדי.

שני האמוראים היו מחליפים סעודותיהם, וכך מקיימים מצות משלוח מנות. מהי משמעות הדברים? מסביר רש"י:

מחלפי סעודתייהו - זה אוכל עם זה בפורים של שנה זו, ובשניה סועד חברו עמו.

תמהו רבים על דברי רש"י, הכיצד בצורה זו יוצאים שניהם ידי חובת משלוח מנות, והרי האחד מהם לא נתן דבר לחברו¹?

מכח קושיא זו מסביר הר"ן (ג' ע"ב מדפי הרי"ף) את הגמרא בדרך אחרת:

לא היה לאחד מהם כדי שיוכל לשלוח לחבירו ולהשאיר לעצמו, ולפיכך היו שולחין כל אחד סעודתם זה לזה כדי לאכול סעודת פורים ולקיים מצות משלוח מנות.

כך גם פוסק הרמב"ם (הל' מגילה פ"ב הט"ו):

כיצד חובת סעודה זו שיאכל בשר ויתקן סעודה נאה כפי אשר תמצא ידו ושותה יין עד שישתכר וירדם בשכרות. וכן חייב אדם לשלוח שתי מנות של בשר או שני מיני תבשיל או שני מיני אוכלין לחבירו, שנאמר (אסתר ט'):

¹ אמנם רש"י לא מזכיר משלוח מנות, וניתן לבארו על דין סעודה, אלא שהאחרונים לא פירשו כך, משום שבדין סעודה אין כל חידוש בדבריו.

”ומשלוח מנות איש לרעהו”, שתי מנות לאיש אחד. וכל המרבה לשלוח לריעים משובח. ואם אין לו מחליף עם חברו זה שולח לזה סעודתו וזה שולח לזה סעודתו כדי לקיים ”ומשלוח מנות איש לרעהו”.

לכאורה פירוש זה מתאים לגמרא ומתיישב עם הסברא. לשני האמוראים לא היה די כסף כדי לאכול סעודת פורים ולשלוח משלוח מנות, ועל כן החליפו את סעודותיהם ביניהם, וכך יצאו ידי חובת שתי המצוות בלא להוציא ממון רב.

מדוע רש"י לא קיבל פירוש זה?

נראה, ששני קשיים יש בפירוש זה. א. ”הפוכי מטרותא למה ליי”²? שני הצדדים נתנו סעודה אחת ואכלו סעודה אחת. מהו הרווח בכך שהחליפו ביניהם את הסעודות? אין כאן ריבוי סעודה ולא תועלת לאחד מן הצדדים בנתינה זו. אדרבה, יתכן שהסעודה שיקבל לא תערב לחיכו, וכך הפסיד בהחלפה זו את סעודתו שהכין על פי טעמו. ב. בגמרא לא מובא שהם עשו זאת מפני עניותם. זוהי אוקימתא בגמרא שאין לה מקור. משום כך הסביר רש"י בדרך אחרת, אלא שאף שיטתו קשה, כפי שהתבאר.

שיתוף הקנין

כתב הרב קוק זצ"ל (אגרות ראי"ה ח"א, אגרת פ"ט):

והנה ההכרעה בין שיתוף הקנין, המעביר קו על כח הצדק של ”שלי שלי ושלך שלך”, ובין הגבלת זכויות כל יחיד ויחיד, זה אחד מהדברים הקשים שבעמקי המשפט. והנה על הדבר הנאבד באמת הכריעה תורה, שאחר היאוש כבר כח השיתוף גובר בו על כח היחוד, והשיקול האלקי השווה בזה את כף המאזנים לצד הקומונא, שגם בה נמצא גרעין טוב, ובלא יאוש נתן מקום להכריע על ידו את יתרון השימוש לטוב ולצדק בכח הרכוש.

שני כוחות יש בממונות, הקיימים זה לצד זה: כח השיתוף וכח היחוד. כח השיתוף הוא שיתופו של הממון בין כלל האנשים. זהו כח המנוגד לאמירת: ”שלי שלי ושלך שלך”, שכן הוא אומר כי הכל שייך לכל. מנגד, קיים כח היחוד, המייחד את הממון לאדם מסוים. הארת הפורים פועלת לטשטש את ההבדלים בין האנשים. במקום להיות ”עם אחד מפוזר ומפורד”, אנו מעוררים את שיתוף הקנין, ומעבירים קו על ”שלי שלי ושלך שלך”.

הן הרמב"ם והן רש"י עוסקים בהנהגה מיוחדת של סעודת פורים ומשלוח מנות, הקשורה בשיתוף הקנין המיוחד לפורים.

² עי' כתובות ק"י ע"א, ורש"י שם פירש: ”הפוכי מטרותא למה לי - הנושא שני מצופין של עור ומשאן שוה מה יתרון לו להפוך של ימין לשמאל ושל שמאל לימין”.

שיטת הרמב"ם

עיון מדוקדק בדברי הרמב"ם יכול להעמידנו על עומק שיטתו:

...וכן חייב אדם לשלוח שתי מנות של בשר או שני מיני תבשיל או שני מיני אוכלין לחבירו, שנאמר (אסתר ט'): "ומשלוח מנות איש לרעהו", שתי מנות לאיש אחד. וכל המרבה לשלוח לריעים משובח. ואם אין לו מחליף עם חברו זה שולח לזה סעודתו וזה שולח לזה סעודתו כדי לקיים "ומשלוח מנות איש לרעהו".

מדוע חוזר הרמב"ם פעמיים על הפסוק "ומשלוח מנות איש לרעהו", פעם אחת בלשון "שנאמר", ופעם שניה בלשון "כדי לקיים"? מה ההבדל בין שני המקומות? נראה, שהרמב"ם מעמידנו על "שני דינים" הקיימים במצות משלוח מנות³. הדין האחד הוא משלוח מנות כחלק מן הסעודה, ועל כן כלל הרמב"ם שתי מצוות אלו בהלכה אחת ובהמשך אחד. אל לו לאדם לאכול סעודת פורים רק לעצמו, ועליו לשתף בה אנשים נוספים על ידי משלוח מנות. הדין השני הוא ריבוי האחווה. כאשר שולחים מנות האחד לשני מתרבה האחווה בין האנשים. דין זה יכול להתקיים גם כאשר אין תוספת של סעודה. כאשר אדם לא יכול לתרום לסעודת חברו מאומה, משום שאין לו ממון לשם כך, יכול הוא להחליף את סעודתו עם חברו, וכך תרבה האחווה אף שלא תרבה הסעודה. כיצד מתרבה האחווה בנתינה זו? נאמר במשנה (אבות פ"ה מ"י):

ארבע מדות באדם, האומר: שלי שלי ושליך שליך, זו מדה בינונית. ויש אומרים: זו מדת סדום. שלי שליך ושליך שלי, עם הארץ. שלי שליך ושליך שליך, חסיד. שלי שלי ושליך שלי, רשע.

בדרך כלל, האומר "שלי שליך ושליך שלי" - עם הארץ הוא. "הפוכי מטרותא למה לי"? מה הערך בנתינה הדדית שאיננה מוסיפה דבר לאיש? בפורים יש לכך ערך. בפורים אנו מותחים קו על אמירת "שלי שלי ושליך שליך". אנו אומרים: "שלי - שלנו". הדרך לעשות זאת היא גם על ידי החלפת הסעודות. הארת הפורים מותחת קו על "שלי שלי ושליך שליך", ומטשטשת את המחיצה וההבדלה שבין אדם לחברו. כולנו שותפים בסעודות. "מחלפי סעודתייהו" מבטא את "שיתוף הקנין" בכך שכל אחד נוטל את של חברו, ובכך מתחזקת האחווה והשותפות. לא רווח של הסעודה מתקיים בכך, אלא הרווח של השותפות, האחווה והאחדות. אף שבכל השנה זו מידת עם הארץ, בפורים יש לכך ערך וטעם, משום האחווה והחיבור בין האנשים.

³ עי' בשו"ת חתם סופר או"ח סי' קצ"ו, שדן בשני הטעמים למצות משלוח מנות ובהבדלים ביניהם.

שיטת רש"י

כיצד יש להבין את שיטת רש"י? כיצד יכול אדם לצאת ידי חובת "משלוח מנות" כאשר הוא נותן מסעודתו רק אחת לשנתיים?⁴

מהי ההגדרה ההלכתית של מצות משלוח מנות על פי רש"י?

כששני אנשים מחליטים לאכול בשנה אחת אצל האחד ובשנה שניה אצל השני, הרי שכבר בשנה הראשונה נוצר החוב אצל ה"אורח" כלפי בעל הסעודה. על כן אנו מגדירים כבר בשנה הראשונה את הסעודה כסעודת שותפים. שניהם שותפים בכל סעודה של כל שנה. שותפות זו, יש בה חידוש. בדרך כלל שותפות היא על מנת לחלק, וכשכל אחד מקבל חלק, מתברר שזה אכן החלק שלו. בסעודת פורים השותפות היא המטרה, וכשכל אחד מקבל חלקו - הוא נשאר חלק שניהם, ועל כן הוא אוכל מסעודת שניהם ואין הוא מברר את חלקו ואוכל.⁵

בכך מתקיימת מצות משלוח מנות בעצם סעודתם, ויש בכך מעלה והידור במצוה. על פי רש"י, אין צורך להעמיד את הגמרא בכך שהאמוראים היו עניים. דרך זו נכונה בכל אדם, והסוגיא מתבארת כפשוטה. נראה, שבפורים אנו מתרוממים למדרגת "שיתוף הקנין", ועל כן השותפות נשארת בצורתה גם כשכל אחד אוכל את חלקו בסעודה.

⁴ היו שהסבירו את רש"י שאינו עוסק בדין משלוח מנות אלא בסעודת פורים, עי' בב"ח או"ח סי' תרצ"ה שכתב: "אלא כך הוא הפירוש דכיון דטעם משלוח מנות הוא כדי שיהא שש ושמח עם אוהביו וריעיו ולהשכין ביניהם אהבה וריעות, אם כן אם יסעוד אחד עם חבירו ורעהו הרי הם בשמחה ובטוב לב משתה יחד, ופטורים הם מעתה מחיוב משלוח מנות, והוא הדין בשנה שניה, וכן בכל שנה ושנה אם יחזור ויסעוד אצלו כמו בשנה שעברה נמי יוצאין שניהם ידי חובתן, אלא האמת אומר שהיו מחליפין בשנה שניה, ועיקרו לא אתא אלא לאשמועינן האי דינא דבסועד אצל רעהו פטורין שניהם מחיוב משלוח מנות, ולפי זה אין צריך לפרש כלל שהיו עניים, אלא אפילו בעשירים כן הדין, אלא שהמה היו אוהבים זה את זה ביתר עוז והסכימו שטוב ויפה להם לשבת אחים יחד בסעודת פורים בשמחה ובטוב לב משתה ככרכת ה' אשר נתן להם. כן נראה לי דעת רש"י ומקובל לע"ד משאר פירושים שנאמרו בו". אך דבריו קשים - לשם מה עליהם להחליף סעודותיהם? די בכך שיאכל האחד אצל חברו בכל שנה. עדיין לא נתיישבו על הלב דברי רש"י.

⁵ עי' בשיעור על "קדושת בית הכנסת" (עמ' 464), סברה זו בשותפות בבית כנסת.